

Muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye Yönelik Eleştirilerinin Değeri Meselesi

Mustafa ERTÜRK

GÜ Çorum İlahiyat Fakültesi

Giriş

1.1. İslâm dünyasının her tarafına yayılmış müntesipleriyle tarihe müspet anlamda damgasını vurmuş, kendinden sık sık söz ettiren önemli şahsiyetlerden biri de İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'dir. O düşünceleri ve görüşleriyle İslâm düşünce tarihinin; itikadî, ahlâkî, hukukî, iktisadî ve siyasî pek çok alanında önemli derecede katkıda bulunmuş, onun fikir ve düşünceleri özellikle İslâm Hukuku'nun inkişafına ve dinamizmine imkân hazırlamıştır. Ne var ki o yaşamıyla, hayat felsefesiyle takdir görmesinin yanında, her fikir, düşünce ve eylem adamının başına gelen bazı musi-betlere dûçar olmuştur; onu gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonra; Cehmiyyeden ve Mürcieden olduğuna, Halku'l-Kur'ân meselesiyle ilgili görüşlerine, hadislerle karşı tutumuna, hadis yerine kıyası tercih ederek hadise muhalefet ettiğine ve hıfzının zayıflığına, güvenilir olmamasına ve hatta yalancılığına dair farklı konularda tenkit edilmiştir.¹ Ayrıca yapılan eleştirilere taraftarlarınca reddiyeler yazılmış, ilim meclislerinde münazaralar, münakaşalar ve cedelleşmeye varan sert tartışmalar olmuş, Ebû Hanîfe'nin konumu ve görüşleri ilim camiasında öteden beri tartışılır hale gelmiştir ve halen de tartışılmaya devam edilmektedir. İşte Ebû Hanîfe'yle ilgili az da olsa malumat sahibi okuyucular tebliğin/yazının başlığını okuduğu zaman muhaddisler denilince Ehl-i hadîs'i, Ebû Hanîfe'nin ismini görünce Ehl-i rey'i aklına getirerek tarihteki Ehl-i hadîs-Ehl-i rey çatışmasına zihnen hazırlanarak tebliğin muhtevasının da Ehl-i hadîs'in Ebû Hanîfe'ye yönelttikleri eleştirilerin biraz önce zikrettiğimiz gibi kategorilere ayrılarak sıralanacağı ve ardından da bu eleştirilere tebliğin yazarı tarafından ya birer birer ya da genel çerçevede cevap verilerek değerlendirileceğini düşünebilirler. Zira tebliğin başlığı böyle bir düşüncenin akla gelmesine imkân hazırlamaktadır.

1.2. Ancak tarafımıza bildirilen “Muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye Yönelik Eleştirilerin Değeri” başlıklı tebliğin muhtevasının gerek geçmişte gerekse günümüzdeki farklı çalışmalarda önceden yer aldığını² ve tebliğde sunulması umulan bilgilerin de adını

¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, XIII, 322-454, 7297 no'lu biyografi.

² Konuyla alakalı pek çok eserden bazıları şunlardır: İbn Abdilberr, el-İntikâ fî fedâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut 1997, s. 281-298; Kevserî, Muhammed Zâhid, Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb (nşr. Ahmed Hayrî), [baskı yeri yok] 1990; a.mlf., en-Nüketü't-tarîfe fî't-tehaddüs 'an rûdûdi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe, Kahire 1365; Tehânevî, Zafer Ahmed el-Usmânî, Kavâ'id fî ulûmî'l-hadîs (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut 1972, s. 308-338; İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, “II-Ebû Hanîfeyi Cerhedenler” s. 230-264 (İsmail Hakkı Ünal yaklaşık 25 âlimin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerinden bir kısmını bir araya getirerek kısa kısa değerlendirmelerle tebliğimizin konusuyla alakalı bilgilere yer vermiştir); el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât

zikrettiğimiz veya daha da zikredilebilecek pek çok çalışmadaki bilgilerden farklı yönünün bulunmayacağını gördük. Ayrıca bu sempozyumda “Muhaddislerin Ebû Hanîfe’ye Yönelik Eleştirileri” başlığını taşıyan bir başka tebliğin bulunması ve bize teklif edilen “Muhaddislerin Ebû Hanîfe’ye Yönelik Eleştirilerinin Değeri” isimli tebliğ arasında “değeri” kelimesinden başka farkın olmaması ve her iki tebliğin başlığını okuyanların da ister istemez birinci tebliğde tebliğ sahibinin Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilerini dile getireceği beklentileri, bu tebliğin de benzer yöntemle sunulmasının bir fayda vermeyeceği sonucuna bizi götürmüştür. Dolayısıyla benzer malumatı sunmanın sadece tekrardan ibaret olacağını ve malumu i’lam kabilinden başka bir yönünün bulunmayacağını, ve dahi sempozyumda amaçlanan hedefin gerçekleşmeyeceğini düşündük. Çünkü 17 yüzyılın Ezher ulemasından Şemsüddin el-Bâbilî’nin (ö. 1077/1666) *“Yeni bir eser/çalışma şu yedi meseleden münhasıran birini ele almalıdır: Orijinal bir şey meydana getirmek, eksik olanı tamamlamak, karmaşığı aydınlatmak, uzun olanı özetlemek, düzensizi tanzim etmek, dağınık olanı toplamak veya hatalı olanı düzeltmek”*³ şeklinde ortaya koyduğu ve her ilim adamının reddedemeyeceği ve göz önünde bulunduracağı kâide gereğince, tebliğimizi, başlığına sadece “...Meselesi” kelimesini ilâve ederek farklı bir açıdan ele almayı düşündük.

1.3. Başlangıçta bu tebliğin konusuyla alakalı hem Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirileri ve ilgili eserleri hem de bu eleştirilere yönelik tenkitleri incelerken gerek eleştirilerde gerekse eleştirilere verilen cevaplarda belirli ve sistemli yöntemin takip edilmediğini, yapılan eleştirilerin, eleştiriden ziyade, taassubun, milliyetçilik anlayışının, duygusallığın ve bir takım psikolojik⁴ etkenlerin hâkim olduğu bir tavır alma biçimine büründüğünü ve bu çerçevede benzer uygulamanın eleştirilere cevap verenlerde de bulunduğunu tespit ettik. İncelemelerimiz esnasında “Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilerde yahut eleştirilere verilen cevaplarda hangi ‘ölçü/ölçüler’ esas alınmıştır? Belirli kriterler var mıydı? Yoksa eleştiri yapanlar kendi fikirlerinden olmayanların görüşlerine sırf muhalefet olsun diye mi eleştiri yapmaktaydılar? Yahut eleştiriye cevap verenlerde benzer şekilde eleştirileri haksız çıkarmak için mezhep taassubu, milliyetçilik gibi boyutlar var mıydı? Ebû Hanîfe’ye yöneltile eleştirilerde hiç mi haklılık payı yoktu? Eleştiri yapanlar tamamen haksız mıydılar? Bir başka ifadeyle Ebû Hanîfe’nin hiç mi hatası olmadı? Eleştiriye veya

Muhammed Abdülhayy, er-Ref’ ve’t-tekmîl fi’l-cerh ve’t-ta’dîl (nşr. Abdülfettah Ebû Ğudde), Beyrut 1987; İslâmî Araştırmalar Dergisi (Ebû Hanîfe Özel Sayısı), XV/ 1-2, Ankara 2002.

³ el-Muhibbî, Muhammed, Hülâsâtü’l-eser fi’l-’a’yânî’l-karnî’l-hâdî aşar, I-IV, Beyrut, ts., IV, 41; Draz, M.A., Kur’ân Ahlâkı (çev. Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yay., İstanbul 1993, s. XV.

⁴ Meselâ İbn Ebû Şeybe’nin Ebû Hanîfe’yi eleştirilerinde ruhî yapısının etkili olduğu; zira onun temkinli ve vakarlı değil, son derece cesur hatta cüretkâr, her ilim meclisine katılıp münakaşalardan geri durmayan, özellikle hadisle ilgili kusurlarda hiç müsamaha göstermeyen, zaman zaman Müzakere esnasında meclisinde bulunan diğer muhaddislere karşı münakaşa ederek onları zor durumda bırakan aceleci, atılımcı, saldırgan ve gürültülü bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir (Atâullah Şahyar, İbn Ebû Şeybe’nin Ebû Hanîfe’ye İtirazları (Doktora Tezi), (MÜSBE), İstanbul 2002, s. 152).

eleştirilere cevap verenler niçin Ebû Hanîfe'nin de hatası olabileceğini söylemediler veya söylemek istemediler?...” şeklinde gittikçe artan soruları sorarak cevaplarını bulmaya ve eleştirilerin değerine dair bilgileri ve kıstasları elde etmek istedim. Çünkü eleştirilerin bir değer ifade edip etmemesi yapılan veya cevap verilen eleştirilerin kıstaslara uygunluğuna bağlıdır. Bu kıstaslar ve bu kıstasların değeri tespit edilmeden eleştiriler veya eleştiri olduğu ifade edilen bilgiler hakkında, bazı kaynaklardaki eleştirileri art arda sıralayarak “bu doğrudur, bu yanlıştır...” gibi yargılara varmak her zaman isabetli olmayacaktır. Eleştiriler ve eleştirilerle ilgili haberler hakkında en az hata ile bir hükme varabilmenin yolu, kısa zaman içerisinde bir nevi sondajlama usûlüyle yapılacak bir çalışmayla değil, bu meseleye yönelik oldukça sistemli ve mantikî bir örgü kurularak detaylandırılabilir ve uzun zaman alabilen geniş çaplı bir araştırmanın ortaya çıkmasıyla mümkündür.

İşte boyutları oldukça geniş ve teferruatlı olan böylesi bir çalışmaya katkıda bulunmak amacıyla bazı hususları tebliğimize konu edinmeyi düşündük. Bu proje çerçevesinde ön bilgi olarak tebliğimizde eleştiri kavramının mahiyeti, eleştirinin değeri ve kıstasları ile bunlara dair birkaç misal üzerinde duracağız.

1. Eleştiri Kavramının Mahiyeti

Genellikle eleştiri denilince insanın zihnine hep olumsuz anlam gelmekte ve eleştirinin “kötü” bir şey olduğu düşünülmektedir. Bunun için öncelikle eleştiri kavramı üzerinde durmak gerekir. Eleştiri Arapça’da tenkid kelimesinin karşılığıdır. Tenkid kelimesi de “n-q-d” fiilinin türevi olan tefîl bâbından mastar olup, paranın ayarını ve değerini denemek, bir nesnenin kıymetini peşin olarak vermek, bir şeyin iyisini kötü-sünden ayırmak ve ayıklamak için gözden geçirmek, bir kimse ile münakaşa etmek gibi anlamlara gelir.⁵ Buna göre naqd, sözlük anlamı itibarıyla, bir şeyin açığa çıkması ve ona derinlemesine nüfuz etmek anlamını ihtivâ etmektedir ki paranın değerini tayin etmek için yapılan işlem de bunu ifade eder. Aynı şekilde “münakaşa” mânâsındaki naqd kelimesi de bu anlamı içermektedir. Çünkü münakaşa edenlerin görüşü uzun tartışmalardan sonra çoğunlukla iyice açığa çıkmakta ve neticede görüşlerden birisi tercih edilmekte diğeri ise zayıf bulunmakta ve atılmaktadır. Türkçe sözlükte eleştiri kelimesinin anlamı, “bir insanı, bir eseri, bir konuyu doğru ve yanlış yönlerini bulup göstermek maksadıyla inceleme işi” olarak tarif edilmektedir.⁶

Kısaca sözlük anlamları verilen tenkid/eleştiri kelimesinde ortak mana “bir şeyin hakikatına ulaşmak için gerçek değerini tesbit edip ortaya çıkarmak ve gerçek olmayanını atmak için derinlemesine yapılan her türlü faaliyet”tir. Bu faaliyetin malzemesini hem

⁵ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, “n-k-d” maddesi.

⁶ Türkçe Sözlük, I, 451, “eleştiri” md., İstanbul 1992, TDK yayınları. Batı dillerinden İngilizce'deki karşılığı olan criticism kelimesi ise, kök itibarıyla Yunanca'daki “krino” veya “krinein” kelimesinden gelmekte olup “hüküm vermek, karar vermek, muhâkeme etmek...” gibi anlamlara gelir bkz. Hayes, John H. and Holladay, Carl R., Biblical Exegesis, s. 26.

sözlü kaynaklar hem de yazılı veya maddî kaynak ya da kalıntılar teşkil eder. Kökünde bir şeyin aslını araştırma, inceleme, gerçek değerini bulma gibi *müsbet* anlama sahip olan eleştiri/tenkit kelimesinin sonraları *menfî* bir anlama büründüğü görülür. Meselâ bir fikre bir harekete veya bir olaya karşı takınılan tavır için de eleştiri kelimesi kullanılır ve ilk akla gelen genellikle budur. Ancak biz bu anlamdaki tenkidin/eleştirinin doğrudan karşı çıkma hareketi ve tavrı olduğunu, gerçek eleştirinin müspet anlamda kullanılması gerektiğini düşünüyoruz. Şimdi de eleştirinin değeri ve kıstasları konusuna değinelim.

2. Eleştirinin Değeri ve Kıstasları

İşte bu noktada bir eleştirinin/tenkidin değeri nedir ve ne ile ölçülür? sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya farklı bakış açılarından cevaplar verilebilir. Genelde verilen ve herkesin kabul edebileceği cevap şudur: Eleştirinin değeri, eleştirilen düşüncenin, hareketin ve eylemin gerçeğe/hakikate uygun düşüp düşmediğiyle ölçülür. Hakikate uygun düşmeyen eleştirinin bir değer ifade etmediği, değersiz olduğu, bir başka amaç ve gayelerle bu türden eleştirilerin yapıldığı yargısına varılır.

Bir eleştirinin değer ifade edip etmediği ayrıca o eleştiriye ileri süren (münekkid) ile eleştirilenin (münekked aleyh) bakış açılarına göre değişebileceği de bir başka gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şimdi arz etmeye çalıştığımız düşünceler çerçevesinde tebliğin başlığında zikredilen “değer” kavramının sınırlarını çizmek gerekecektir. Değerden maksat onun bilimselliği ise bilimselliğin doğa bilimlerinin dışında, beşerî bilimlerde de gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususu felsefe tarihinde tartışılan konulardan biri olmuştur. Eğer bilimsellik sosyal bilimlerde de mümkünse bunun ölçütü nedir, ne değildir? Meselâ, pozitivist anlayışa göre, “Bilimselliğin temeli öne sürülen yasaların deneyle, gözlemle sınanmasına bağlıdır. Sınanmayan veya doğrulanmayan düşünce biçimleri hangi düzeyde olursa olsun, ‘normatif’ görüşler olmaktan ileri gidemedikleri için birer ideoloji olarak kalmaya mahkumdurlar”, “Olgusal içeriği olan her söz ve düşünce (düşünce) bilimseldir, olgusal içeriği olmayan da bilimsel değil, ideolojiktir.” “İdeoloji, tercih edilen bir geleceğin önerilmesi demektir... bilimsel araştırma ise güncel gerçeklerin olduğu gibi betimlenmesine dayanır”, “Bilimi ideolojiden ayıran ölçü gözlemse bu gözlemin kendisi herhangi bir ön koşuldan bağımsız mıdır? Başka bir deyişle doğrudan gözlem yapmak mümkün müdür?” Benzer şekilde “değer” kavramı da felsefenin konusuna girmekte ve bir problem olarak görülmektedir.⁸ Bu tartışmalar elbette felsefî platformlarda yapılmaktadır. Biz ise gerek konuşmalarımızda gerekse yazılarımızda sık sık kullandığımız/kullanacağımız bu kavramların felsefenin tartışmalı konuları arasında yer aldığını, fakat tebliğde zikredilen “değer” ifadesinin bu tartışmaların tamamen de dışında

⁷ Meselâ bkz. İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Ankara 1986, s. 13-20.

⁸ Geniş açıklama için meselâ bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Ankara ts., Kürsü Yay., s. 201-429.

kalmadığını belirtmek istiyoruz. Değer meselesini gündeme getirirken bu tür tartışmalardan da istifade etmek gerekir.

O halde “Muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye Yönelttikleri Eleştirilerin Değeri” dediğimiz zaman, neyi kastetmekteyiz? Öncelikle şunu belirtelim ki, “değeri” ifadesi, yapılan eleştirilerin ölçü olarak “bilimsel/ilmî” olup olmadığıyla alâkalıdır. Değer kelimesine “ilmîlik” sıfatının eklenmesini gerektirir. Dolayısıyla “eleştirilerin değeri” derken “eleştirilerin ilmî değeri” olduğunu ve bunu tayin etmek için bir takım kriterlerin bulunması gerektiğini söylememiz icap eder.

3. Eleştirilerin Değerini Tespitte Bilimsel Bazı Kriterler

O halde, gerek muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerin gerekse Hanefî taraftarlarının eleştirilere verdiği eleştirilerin/cevapların değerinin bilimselliği bazı kriterlere tâbi tutulmalıdır. Bizim tespitlerimize göre ve daha da çoğaltılabilecek şu hususların dikkate alınarak değerlendirilmesi mümkün gözükmektedir: 1. Bilginin ve Kaynağının Güvenilirliği, 2. Bilgilerde ve Eleştirilerde Tutarsızlığın Olmaması, 3. Tarafgirlik ve Taassup Boyutunun Bulunmaması.

Bilginin ve Kaynağının Güvenilirliği: Sosyal bilimlerde araştırma yapan ve araştırmalarını genellikle tarihe yönelik bilgi ve belgelere dayandıran araştırmacıların elde ettiği ve edeceği bilgiler hiç şüphesiz kitaplara ve o kitaplar içerisindeki bilgilere dayanacaktır. Araştırmalarını tarihî bilgi ve belgelere dayandıranların dikkat etmeleri gereken şey elde edilen bilgi ve belgelerin doğru olup olmadıklarını tetkik etmeleridir. Yani doğru veya isabetli neticelere ulaşmak için bilgilerin kaynaklarının sağlam olması gerekir. Sahih olmayan ya da doğruluğundan emin olunmayan bilgiler ve belgeler üzerine yapılacak değerlendirmeler de haliyle isabetli olmayacaktır.

Konumuz açısından bakıldığında öncelikle eleştirileri rivayet edenin (râvi), nakle-denin (müellif/musannif) ve nakledilen yerin (kitab) güvenilir ve sağlam olması gerekir; râvinin güvenilir olması, onun hem adalet hem hıfz yönünden güvenilirliği, müellifin de aynı şartları taşıması ve kendisine gelen bilgiyi test ederek aktarması, kitabın da gerek müstensihler gerekse başkaları tarafından tahrifata uğramamasıdır.

Tebliğ mevzu olan muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirileri daha ziyade polemik içeriklidir. Polemik türü tartışmalarda genellikle polemiği yapan taraflar kendi lehlerine olabilecek bilgi ve belgeleri kullanırlar, bilgi ve belgelerin doğruluk derecesine pek fazla itibar etmezler. Zira polemikte duygusallık hâkimdir. En fazla aklî ve naklî delili kim sunarsa okuyucu/dinleyici delillerin muhtevasına tam hâkim olamayacağı için, onun galip geleceğini düşünür. Eleştirileri değerlendirirken psikolojik ortamında göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.

Bu sebeple muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerinin değerinde önce hem eleştiri yapanların güvenilirliği hem de eleştiriler hakkında bilgi veren rivayetlerin ve o

rivayetlerin güvenilirliğinin araştırılması gerekir. Bu bilgilerin değeri, yani doğru olup olmadıkları, o bilgilerin söyleyen kişiler tarafından gerçekte söylenip söylenmedikleri, söyleyenlerin hangi amaç ve gaye ile söyledikleri ve saire tespit edilmeden eleştirileri sanki mutlak doğruymuş gibi düşünüp onlar üzerine hüküm bina etmek isabetli ve faydalı olmayacaktır. Bununla ilgili şu misal oldukça dikkat çekicidir:

Zehebî'nin Ebû Hanîfe Aleyhindeki Sözleri Nakledip Nakletmediği Meselesi:

Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Mizânü'l-i'tidâl* isimli eserinin 9092 numaralı -Nu'mân b. Sâbit başlığı altında Ebû Hanîfe'nin biyografisinden bahsedilmekte ve Nesâî'nin (ö. 303/915), İbn Adî'nin (ö. 365/976) ve diğerlerinin Ebû Hanîfe'yi hıfz yönünden zayıf saydığını, Hatîb el-Bağdâdî'nin de (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* isimli eserinde iki fasılda ondan bahsettiğini, onu tadil edenler ile cerh edenleri iki gruba ayırdığını belirten bir bölüm bulunmaktadır.⁹ Tabiatıyla okuyucu bu bilgileri okuduğu zaman gerek Nesâî'nin gerekse diğerlerinin Ebû Hanîfe'yi cerhettiğine yönelik bilgilerden hareketle Zehebî'nin adı geçen kitabını kaynak gösterecek ve bu bilgilerin Zehebî tarafından bizzat nakledildiğini düşünecektir.

Fakat Abdülfettah Ebû Gudde *Mizânü'l-i'tidâl*'in bazı nüshalarında Ebû Hanîfe hakkındaki tercümenin/biyografinin bulunmadığını, bunun da sonradan ilâve edilmiş olabileceği hakkında Leknevî'nin (ö. 1304/1887) *Gaysü'l-gamâm 'alâ havâşî imâmi'l-keâm*, isimli eserinden de alıntılar yaparak geniş açıklamalar yapmaktadır.¹⁰ Çünkü Leknevî'ye göre Zehebî, eserinin mukaddimesinde, kitabında takip ettiği metoddan bahsetmekte ve orada sikâliyle beraber hakkında konuşulanları da zikrettiğinden söz etmektedir. Sadece fûrûda kendisine tâbi olunan İslâm'daki yücelikleri ve şahsî büyüklükleriyle ön plâna çıkmış Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Şâfiî (ö. 204/819) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi imamları zikretmeyeceğini, eğer zikrederse insaf sınırlarını göz önüne bulunduracağını, hem Allah katında hem de insanların nazarında onlara zarar vermeyecek şekilde bilgileri kaydedeceğini belirtmektedir.¹¹ Aynı sayfanın dipnotunda Sibtî İbni'l-A'cemî (ö. 841/1437) nüshasında ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Lisânü'l-Mizân*'ında bu tercümenin/biyografinin yer almadığı belirtilmektedir (a.g.e., a.y).

Dolayısıyla Ebû Hanîfe'yle alâkalı bu bilgilerin sonradan birileri tarafından esere dâhil edildiği ileri sürülmektedir. Şimdi şu soruyu sormak gerekir: Acaba benzer konumda olan başka âlimler hakkındaki bilgiler de sonradan ilâve edilmiş olabilir mi?

Bilgilerde ve Eleştirilerde Tutarsızlığın Olmaması: Ebû Hanîfe hakkında yapılan eleştirilerde ve eleştirilere verilen cevaplarda tutarsızlık olmamalıdır. Ancak Ebû Hanîfe'yle ilgili eleştirilerde kaynaklarda oldukça dikkat çekici çelişkili bilgiler yer almakta, dolayısıyla da hangi bilginin doğru hangisinin yanlış olduğuna kesin kanaat getirilememektedir. Şu misal konunun ehemmiyetini açıklıkla göstermektedir:

⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1963, IV, 265.

¹⁰ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 121, 1 nolu dn. s. 121-127.

¹¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 2.

Cerh-Ta'dîl ve Tabakât Kitaplarında Ebû Hanîfe'ye Yönelik Çelişkili İfadeler: Bazı kaynaklarda Ebû Hanîfe'yi eleştirenler arasında meselâ Evzâî'nin (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) ve İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) isimleri yer alırken, bazılarında da bunların onu övdüğünden ve takdir ettiğinden bahsedilmektedir. İbn Kuteybe (ö. 276/889) Evzâî'nin Ebû Hanîfe'yi sadece hadise muhalefet ettiği için kınadığını haberi vererek, Ebû Hanîfe'nin hadise muhalefet ettiğine dair bir örnek verir.¹² Ukaylî de (ö. 323/935) Evzâî'nin Ebû Hanîfe'den hadis işitmediğini ve onu ayıpladığını belirten beyanlarını nakleder.¹³ Halbuki başka kaynaklarda Evzâî'nin Ebû Hanîfe'yle karşılaşp onunla görüştüktan sonra İbnü'l-Mübârek'e "Bu kişiyeye ilmin çokluğundan ve aklının kudretinden dolayı gıpta ediyorum. *Ben bana ulaşanlara bakarak hakkında hata yaptım. Şimdi istiğfar ediyorum.*"¹⁴ dediğine dair başka bilgi de bulunmaktadır.

Yine Ebû Hanîfe'nin çağdaşlarından olan Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778) Ebû Hanîfe hakkında çelişkili bilgiler nakledilmektedir. Süfyân'ın Ebû Hanîfe'yi tenkit ettiği ve onu Mürcie'den saydığı, sika ve güvenilir olmamakla suçladığı,¹⁵ onun iki kere tövbeye davet edildiği¹⁶ ve hakkında hoş olmayan şeyleri söylediği kaydedilenlerden bir kısmıdır.¹⁷ Buna karşılık yukarıdaki bilgilerin tam tersine Süfyân'ın onun ilmini, takvasını ve fıkhnı övdüğüne dair rivayetler de nakledilmektedir.¹⁸

Horasan âlimlerinden İbnü'l-Mübârek'e atfedilen çelişkili bilgileri de örnek olarak hatırlatabiliriz: Meselâ onun "Ebû Hanîfe'nin hadisini kaldırıp atın, Ebû Hanîfe hadiste yetim idi, Mürcie'dendi." demesi, arkadaşlarının Ebû Hanîfe'den yaptığı rivayetlerden dolayı kendisini ayıpladıklarını, çünkü Ebû Hanîfe'nin Hammâd'dan işitmediği rivayetleri naklettığını söylemesi¹⁹ gibi daha pek çok misali zikretmek mümkündür. Buna karşılık İbnü'l-Mübârek'in: "İnsanların en fakîhi Ebû Hanîfe'dir. Fıkhta onun mislini görmedim" veya "Eğer Allah bana Ebû Hanîfe ve Süfyân'la yardım etmeseydi, ben de diğer insanlar gibi olurum."²⁰ tarzında nakledilen övücü sözleri biraz önce naklettiklerimizle çelişmektedir.

¹² İbn Kuteybe, Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs (nşr. Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), Beyrut 1405/1985, s. 52.

¹³ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, ed-Du'afâü'l-kebîr (nşr. Abdülmü'tî el-Kal'acı), Beyrut, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, IV, 283.

¹⁴ İbn Hacer el-Heytemî, Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam (el-Hayrâtü'l-hısân) (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1983, s. 82.

¹⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1986, (I-III), III, 163; Hatîb, Târîhu Bağdâd, XIII, 417; Ukaylî, ed-Du'afâü'l-kebîr, IV, 280-281.

¹⁶ İbn Hibbân el-Büstî, Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn (nşr. Mahmud İbrahim Zâyd), I-II, Beyrut 1992, II, 64.

¹⁷ İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, el-Cerh ve't-ta'dîl, Haydarabad 1952, VIII, 449.

¹⁸ bkz. İbn Abdilberr, el-İntikâ fî fedâili eimmeti's-selaseti'l-fukâhâ (nşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde), s. 197-198.

¹⁹ İbn Hibbân, Kitâbü'l-mecrûhîn, II, 71; Ukaylî, ed-Du'afâü'l-kebîr, IV, 282; İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, el-Cerh ve't-ta'dîl, VIII, 450; Hatîb, Târîhu Bağdâd, XIII, 380.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-Tehzîb (nşr. Daru ihyait türasil arabi-Müessesetü tarihî'l-arabî), V, 630, Beyrut 1993.

Son olarak ünlü hadis münekkitlerinden Yahya b. Maîn'in (ö. 233/847) Ebû Hanîfe'yle ilgili söylediği iddia edilen çelişkili sözlerini sadece iki farklı kaynaktan aktarmak istiyorum: Ünlü cerh-tadil âlimlerinden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) Yahya b. Maîn'inin Ebû Hanîfe hakkındaki şu sözünü nakleder: "Hadisi yazılmaz" "Yalan söylemekte usta birisidir"²¹ Zehebî ise Yahya b. Maîn'in şunları söylediğini kaydeder: "Ebû Hanîfe sika birisidir. Sadece ezberlediği hadisi nakleder. Ezberlemediği hadisi nakletmez", "O bize göre sıdk ehlindendir. Yalancılıkla itham edilemez."²²

Tarafgirlik ve Taassup Boyutunun Bulunmaması: Yapılan eleştirilerde tarafgirlik ve taassup boyutu bulunmamalıdır. Bu konuda da aşağıda zikredeceğimiz örnek bunu bariz bir şekilde göstermektedir. Fakat burada verilecek misal Ebû Hanîfe'yi eleştiren değil de, eleştiriye eleştiri olarak cevap verenden, yani Ebû Hanîfe taraftarından olacaktır.

el-Kevserî'nin Hatîb el-Bağdâdî'nin Bir Tespitine Yönelik Tutumu: Bilindiği üzere Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'inde²³ ve İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'inde²⁴ Ebû Hanîfe hakkında ve onun hadislere yaklaşımı ve değerlendirmesiyle ilgili geniş bilgiler ve eleştiriler yer almaktadır. Son dönem Hanefî âlimlerinden Muhammed Zâhid el-Kevserî de (ö. 1952), Hatîb el-Bağdâdî'nin eleştirilerine "*Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahu fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*", (kısaca *Te'nîb* olarak zikredilecek) ile İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerine "*en-Nüketü't-tarîfe fî't-tehaddüs 'an rudûdi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe*" (en-Nüket olarak zikredilecek) isimli eserleriyle reddiye yazmıştır. O, bunlardan Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîh*'inde Ebû Hanîfe'yle ilgili değerlendirmelerine reddiye olarak kaleme aldığı "*Te'nîb*"inde, Hatîb'in taassubkâr bir tavır içerisinde olduğunu belirtmiş ve Ebû Hanîfe aleyhine nakledilen rivayetleri kendince çürütmeye gayret etmiştir. Ancak o, Hatîb'i taassupla suçlarken kendisi de benzer tavra girmiştir. Meselâ, Hatîb'in Ebû Hanîfe hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen "Ümmetim içerisinde öyle bir adam çıkacaktır ki onun ismi en-Nu'mân'dır. Künyesi Ebû Hanîfe'dir. O ümmetimin sirâcıdır/lambasıdır/kandilidir." rivayetini mevzu saymasını²⁵ kabul etmeyerek el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *et-Târîhu'l-kebîr*'inde söz konusu rivayetin muhtelif tarîklerini biraraya getirerek rivayetin mevzu olmadığına ve hadisin aslının bulunduğuna yönelik fikirlerini kabul etmiştir.²⁶ Hatta el-Bedr el-Aynî'nin muhaddislerin bu hadisi münker ve mevzu saymalarının taassubtan kaynakladığını, dolayısıyla bu rivayetin muhtelif tarîklerinin hadisin aslına delâlet ettiğine dair ifadelerini nakletmiştir.²⁷ Hâlbuki Kevserî, Hatîb'in senedli olarak zikrettiği Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştiri ihtiva eden rivayetleri, önce senediyle daha sonra metniyle birlikte tenkit

²¹ İbnü'l-Cevzî, ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn, III, 162.

²² Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VI, 395.

²³ Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, XIII, 323-454.

²⁴ Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, VIII, 363-433.

²⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 335.

²⁶ el-Kevserî, *Te'nîb*, s. 61-62.

²⁷ el-Kevserî, *Te'nîb*, s. 61.

etmekte Hatîb'in rivayetlerinin sağlam olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Fakat bu rivayete geldiği zaman, o rivayete kadar uyguladığı metodu bırakarak, yani Hatîb'in senedli olarak “mevzû” dediği rivayetin senedini tekrar gözden geçirme yerine, bir başka eserden, yine kendisi gibi Hanefî olan Aynî'nin o rivayet hakkındaki değerlendirmelerini dikkate almakta ve Ebû Hanîfe lehine uydurulduğu kesin olan²⁸ rivayetin sahih olabileceğini ileri sürmektedir. Bunlarla beraber o rivayeti desteklemek için Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tebyydu's-sahîfe* isimli eserinde zikrettiği ve Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-evliyâ'sından* naklettiği “Eğer ilim Süreyya yıldızında asılı dursa Farisîlerden bir grup ona ulaşır.” rivayetini delil getirmekte ve bu rivayetin de Sahihayn'de kaydedildiğini, başka tariklerinde rivayette geçen “kavm” kelimesi yerine “racül” geçtiğini, Süyûtî'nin de bu adamın Ebû Hanîfe'yi müjdelediğini söylediğini belirtmek suretiyle kendine destek bulmaya çalışmaktadır.²⁹

Sonuç

Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olan ve İslâm dünyasının dört bir tarafına yayılmış Hanefîliğin teorisyonu İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'yi gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonra hem övenler hem de yerenler olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Bunu gayet tabîî karşılamak gerekir. Eğer bir insan, sürekli övülüyor ve hiç eleştirilmiyorsa, o insana bir zaman gelir “kutsallık” yüklenir. Muhammed Ebû Zehra'nın dediği gibi bazı insanlar ona taraftarlıkta o kadar ileri gitmişlerdir ki onu peygamberler mertebesine yaklaştırmışlar, Tevrat'ın onu müjdelediğini iddiaya kalkışmışlar, Hz. Muhammed'in ağzından onun ismini zikrettirmişler... Bazı kimseler de eleştiri dozunu fazla kaçırarak hücum derecesine varır tarzda saldırıda bulunmuşlar; onu zındıklıkla, dini ifsat etmekle, sünneti bırakmak ve bozmakla suçlamışlardır... [Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe* (çev. Osman Keskiöğlu), İstanbul 1981, s. 7].

Cerh-ta'dil kaynaklarına ve tabakât kitaplarına baktığımız zaman Ebû Hanîfe'nin görüş ve düşüncelerine karşı çıkanların sürekli onun aleyhindeki haberleri naklettiklerini ve tek yanlı davrandıklarını, Ebû Hanîfe'nin menâkıbıyla ilgili eser yazanların da hep onun lehindeki haberleri kaydettiğini bazen de abartılı bir şekilde verdiklerini görmekteyiz. Bunlardaki haberler toptan ne reddedilir ne kabul edilir. Doğru ve sağlam olanı çürüğünden ayırabilmek için doğru tenkit ölçülerine ihtiyaç vardır. Bunun için de uzun süreli ve ince eleyip sık dokurcasına çalışmaların yapılması gerekir.

Yukarıda vermiş olduğumuz birkaç misal bile muhaddislerin Ebû Hanîfe'ye yönelttikleri eleştirilerin değerini tespitini ne derece zor olduğunu göstermektedir. Ona yöneltilen eleştirilerin bazı kriterlere göre ilmî/bilimsel bir değer ifade edip etmediğini tam anlamıyla söylemenin sanırım en sağlıklı yolu, tebliğin başında da ifade ettiğimiz üzere uzun bir araştırma neticesinde daha netlik kazanacaktır. Böylesi bir çalışma yalnız

²⁸ M.Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1980, s. 170.

²⁹ el-Kevserî, *Te'nîb*, s. 62-63.

geçmişe dönük bilgilerin gün yüzüne çıkmasını değil, aynı zamanda günümüzdeki benzer akademik eleştirilerin değeri konusunda da ılık tutacaktır.

Kaynaklar

Draz, M.A., *Kur'ân Ahlâkî* (çev. Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yay., İstanbul 1993; Ebû Zehrâ, Muhammed, *Ebû Hanîfe* (çev. Osman Kesioğlu), İstanbul 1981; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dârül kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, ts.; Hayes, John H. and Holladay, Carl R., *Biblical Exegesis*, London 1988; İbn Abdilberr, *el-İntikâ fî fedâili eimmeti's-selaseti'l-fukâhâ* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1997; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-III, Beyrut 1986; İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Haydarabad 1952; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Said Muhammed el-Lehhâm), I-IX, Beyrut 1989; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (nşr. Daru ihyâi't-türâsil arabî-Müessesetü't-târîhi'l-Arabî), I-VI, Beyrut 1993; İbn Hacer el-Heytemî, *Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam (el-Hayrâtü'l-Hisân)*, (çev. Ahmet Karadut), Ankara 1983; İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn* (nşr. Mahmud İbrahim Zâyid), I-II, Beyrut 1992; İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* (nşr. Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), Beyrut 1405/1985; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, I-XV., Dâru Sâdir, Beyrut, ts.; *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, “Ebû Hanîfe Özel Sayısı”, XV, sayı: 1-2, 2002; Kandemir, M.Yaşar, *Mevzû Hadisler*, Ankara 1980; Kevserî, Muhammed Zâhid, *Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (nşr. Ahmed Hayrî), 1990; Kevserî, Muhammed, *en-Nüketü't-tarîfe fî't-tehaddüs 'an rûdûdi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe*, Kahire 1365; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy, *er-Ref' ve't-Tekmîl fî'l-Cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut 1987; el-Muhibbî, Muhammed, *Hülâsâtü'l-eser fî'l-a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşar*, I-IV, Beyrut, ts.; Sunar, İlkay, *Düşün ve Toplum*, Ankara 1986; Şahyar, Ataullah, *İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları* (Doktora Tezi), (MÜSBE), İstanbul 2002; Tehânevî, Zafer Ahmed el-Usmânî, *Kavâ'id fî ulûmi'l-hadîs* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut 1972; *Türkçe Sözlük*, I-II, TDK Yay., İstanbul 1992; Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâü'l-kebîr* (nşr. Abdülmu'tî el-Kal'acî), I-IV, Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, ts.; Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, Kürsü Yay., Ankara ts.; Ünal, İsmail Hakkı, “II-Ebû Hanîfeyi Cerhedenler”, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanevî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 230-264; Zehebî, *Mîzanü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Darül fikr, 1963; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXIII, Beyrut 1993.

Cemal SOFUOĞLU
DEÜ İlahiyat Fakültesi

Mustafa Bey gerçekten çok dikkatli. Kendi saatini kendisi tayin ediyor ve zamanında bitirdi. Temennilerinize de aynen katıldığımı ifade etmek istiyorum, tebliğciler konusunda. Mustafa Beyin nereye mensub olduğunu söylemeyi unutmuştum: Arkadaşımız Çorum İlahiyat Fakültesinde.

Şimdi onun tebliğinin Müzakeresini Hüseyin Kahraman Bey arkadaşımız yapacaklar. Hüseyin Kahraman Bey Bursa İlâhiyat Fakültesi'nde Öğretim Üyesi. Buyurun Hüseyin Bey.

Müzakere

Hüseyin KAHRAMAN

UÜ İlähiyat Fakültesi

Muhterem hocama verdiği bu değerli bilgilerden dolayı şükranlarımı sunuyorum. Tebliğin şekli ve muhtevası hakkında birkaç hususa işaret etmek istiyorum.

Kanaatime göre bu metin; bilinen bazı hususların tekrar edildiği, konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan bilgilerin verildiği ve dolayısıyla bir tebliğ metni için uzun sayılabilecek bir giriş ile başlamaktadır. Bu sebeple başlıkta belirtilen konuya metnin yaklaşık olarak yarısından itibaren “Eleştirilerin Değerini Tespitte Bilimsel Bazı Kriterler” başlığı ile girilmektedir. Dinleyicileri, dikkatlerini dağıtmadan hemen asıl konuya yönlendirme açısından bu bilgilerin özetlenmesinde hatta belki çıkartılmasında fayda olabilir.

Muhteva açısından bakıldığında ise, konuyla ilgili pek çok çalışmanın bulunması, hatta bu sempozyumda da yakın bir konunun işlendiği bir tebliğin yer alması, hareket alanını oldukça daraltmıştır. Bu nedenle Sayın Ertürk, başlığa “meselesi” kelimesini eklemek suretiyle konuyu farklı ve faydalı bir mecraya çekip eleştirileri değerlendirmek yerine değerlendirme kriterleri arzetmeyi uygun bulmuştur. Başlıkta yapılan bu değişiklik ilk etapta, muhaddislerin Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilerinin tutarlı veya tutarsız olduğu konusuna girilmeyeceği intibainı vermektedir. Nitekim tebliğde ağırlıklı olarak bir eleştirinin ilmî olabilmesi için taşıması gereken özelliklerden ve kıstaslardan bahsedilmektedir. Ancak tebliğin daha ilk cümlesinde Ebû Hanîfe “*tarihe müspet anlamda damgasını vuran ve kendinden sık sık söz ettiren önemli şahsiyetlerden biri*” şeklinde, “Netice” kısmının ilk cümlesinde ise “*dört büyük fıkıh mezhebinden biri ve İslâm dünyasının dört bir tarafına yayılmış Hanefîliğin teorisyeni*” şeklinde tanıtılmaktadır. Kanaatimce bu cümleler, konuya duygusal ve peşin hükümle bakıldığını gösterir niteliktedir. Nitekim tebliğde zaman zaman muhaddislerin eleştirileri hakkında yapılan değerlendirmelere rastanmakta, bunların “sistemsiz ve yöntemsiz; taassubun, milliyetçiliğin, duygusallığın ve bir takım psikolojik etkenlerin hâkim olduğu; tavır alma mahiyeti gösteren ve daha ziyade polemik içerikli” tenkidler olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla başlık ve sonuç kısmında teklif edilen çalışma şekli ile tebliğ metninin muhtavasının tam olarak örtüşüp örtüşmediği tartışılabilir. Bu durumda kanaatimce, ya başlıktan “meselesi” ibaresinin, ya da metinde yer alan “eleştirilerin eleştirisi” yönündeki bilgilerin kaldırılması başlık-muhteva bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Sayın Ertürk’ün, muhaddislerin eleştirilerini değerlendirirken zikrettiği “daha ziyade polemik içeriklidir” ifadesinin de tartışılabileceği kanaatindeyim. Tebliğ metninin bütününden anlaşıldığı kadarıyla polemik; “ *tarafların kendi lehlerine olabilecek bilgi ve belgeleri kullandığı, doğruluk derecesine pek fazla itibar edilmeyen, duygusallığın hâkim olduğu tartışmalardır. Bu tip tartışmalarda en fazla aklî ve naklî delili kim sunarsa okuyucu/dinleyici*

delillerin muhtevasına tam hâkim olamayacağı için, onun galip geleceğini düşünür". Bu tebliğden "polemik" terimi hakkında böyle bir tanım çıkmaktadır. Hâlbuki sadece polemikte değil bütün tartışmalarda taraflar kendi lehlerine olan delilleri kullanır. Yine "en fazla aklî ve naklî delili kim sunarsa okuyucu ona inanır" ifadesi de, "duygusallığın hâkim olması" ile çelişki arz etmektedir. Aklî ve naklî delillerin olduğu yerde artık duygusallığın ortadan kalkması gerekir. Ayrıca, polemik kelimesi sözlüklerde "edebî, ilmî veya siyâsî konularda yapılan sert tartışma", "yazın yoluyla yapılan tartışma" şeklinde tarif edilmektedir. Bu tariflerden anlaşıldığına göre polemiğin iki temel özelliği, sert bir üslûba sahip olması ve yazı yolu ile icra edilmesidir. Bu tarif, tebliğde yapılan tarif arasında fark olduğu görülmektedir. Hadisçilerle Ebû Hanîfe veya Hanefîler arasında geçen ve az önce zikredilen özellikleri taşıdığına inanılan tartışmalar için "cedel" veya "ilzâm-ı hasım" gibi kavramların kullanılması daha isabetli olabilir.

Yine Sayın Ertürk'ün, eleştirilerin ilmî olabilmesi için taşınması gereken özellikler arasında saydığı "tutarsız olmaması gerekir" başlığı altında nakledilen örnek rivâyetlerin, 'kaynakları açısından' tartışılabilir olduğunu düşünüyorum. Meselâ el-Evzâî'nin Ebû Hanîfe'yi cerhettiğine dair rivayetlerin kaynakları İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu muhtelifî'l-hadîs*'i ve Ukaylî'nin *ed-Du'afâ*'sı iken, medhettiğine dair rivayetlerin kaynağı İbn Hacer el-Heytemî'nin *Menâkıbu'l-İmami'l-A'zam* isimli menâkıb kitabıdır. Yine Süfyan es-Sevrî'nin onu cerhettiğine dair rivayetlerin kaynağı İbnü'l-Cevzî, İbn Hibbân ve İbn Ebû Hâtîm'e ait cerh ve ta'dil kitapları iken, övdüğüne dair rivayetlerin kaynağı İbn Abdülberr'in *el-İntikâ fî fedâili eimmeti's-selaseti'l-fukâhâ* isimli fedâil kitabıdır. Bir çelişkiden bahsedilecekse, içerdikleri bilgilerin güvenilirliği açısından cerh ve ta'dil kitaplarının muadili, fedâil ve menâkıb kitapları olmamalıdır, diye düşünüyorum.

Bu bilgiler doğru olsa bile meselâ el-Evzâî örneğinin de tartışılabilir olduğu kanaatindeyim. Tebliğde sunulan bilgilerden anlaşıldığına göre el-Evzâî'nin, Ebû Hanîfe'yi hem tenkid hem de takdir ettiği yönünde bilgiler nakledilmektedir ve bunlardan hangisinin mezkûr âlimin gerçek kanaati olduğu kesin olarak tesbit edilememektedir. Halbuki burada nakledilen rivayetlere göre, el-Evzâî önce kulaktan duyma bilgilere dayanarak Ebû Hanîfe'yi tenkid etmekte, bizzat karşılaşp görüştüktan sonra ise daha iyi tanıdığı için "*Ben bana ulaşanlara bakarak hakkında hata yaptım. Şimdi istiğfar ediyorum.*" demektedir. Yani bu iki değerlendirme arasında kanaatimce çelişki yoktur. Bu tavır; "bir hadis âliminin, gerçeği görmesi üzerine fikrini ve değerlendirmelerini değiştirmesi" gibi gayet ilmî ve asil bir davranış şekli olarak da yorumlanabilir.

Ayrıca, hadisçilerin Ebû Hanîfe hakkındaki eleştirilerini bu şekilde değerlendirirsek "cerh ve ta'dil kitaplarındaki bütün bilgileri aynı hassasiyet ve titizlikle değerlendirip değerlendirmedikimiz" sorusu gündeme gelir. Yani "el-Evzâî, Süfyan es-Sevrî, İbnü'l-Mübârek veya Yahya b. Maîn'in sıradan bir râvi hakkındaki buna benzer tenkidlerinde, acaba yine taassub, duygusallık, psikolojik etkenler ve polemik gibi hususları dikkate

almakta mıyız?” sorusunu sormak gerekir ki, bütün cerh ve ta’dil literatürünün şüpheli hale gelmesini intâc edebilir.

Sabrınız ve tahammülünüz için hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

Cevap

Mustafa ERTÜRK
GÜ Çorum İlâhiyat Fakültesi

Bu giriş kısmı özellikle sempozyum heyetine takdim edilmek üzere hazırlanmıştır. Bir çelişki olmasın. Çünkü sempozyum heyetiyle aramızda bir yazışma geçti. Dolayısıyla yaptığımız çalışmayı haklı göstermek için bu kadar uzun sunulmuştur. Kaldı ki biraz önce de gördünüz. Ben bunları hiç okumadım, okumamın bir anlamı da yoktu.

Diğer hususa gelince hocamın da ifade ettiği gibi çay konusunda biraz sabırlar taşı. Ama şunu ifade edeyim: Ufak tefek bazı şeyler vardır. Onları dikkate alacağım ancak, genel itibariyle baktığımız zaman... Ben sadece bu kadarla yetineyim teşekkür ederim.

Cemal SOFUOĞLU
DEÜ İlâhiyat Fakültesi

Sizlere de teşekkürler ediyoruz. Benim görevim bitiyor Yunus Vehbi Beyciğim. İzin verirsiniz ben arkadaşlarıma sağlık, afiyet dileklerini sunmak istiyorum. Başka bir sempozyumda inşallah, daha geniş bir zaman içerisinde buluşmak üzere hayırlı günler, hayırlı akşamlar.